

”ת”ר כלי קודש (...) אין מכבסין לא בנתר” (בבלי, זבחים פח ע”א)

נתר הוא פחמת נתון שנוסחתו הכימית CO_2Na_3

”פי אס תכבסי בנתר ותרגי לך ברית נקתם צונך לפני נאס אדני ה” (ירמיהו ב, כב).

”ת”ר הכלי קדש [...] אין מכבסין לא בנתר” (בבלי, זבחים פח ע”א).

ישנם חומרים המוזכרים במשנה כחומרי כביסה, מקורם של חומרים אלה לרוב הוא מהצומח ולכן יש עניין בדיון האם חלים עליהם דיני שביעית, אך יש גם חומרים שמקורם בסלע/קרקע. במסכת נידה (משנה ט, ו): ”שביעה ספנין מצבירין על התתם. רח תפל, ומי גריסין, ומי רגלים, ונתר, ובורית, קומניא, ואשילג”.

במסכת שבת (בבלי, פט ע”ב): ”מי רגלים, נתר ובורית, קמוליא ואשילג – גדי לכבס בגד קטן”. רבי עובדיה מברטנורה: ”נתר. מין אדמה הוא, ומזהיר, וקוראים לו אלוים בלע”ז” (משנה, שבת ט, ה).

הרמב”ם בפירושו המשניות: ”נתר ובורית וקומניא ואשילג כלם דברים הרוחצים בחוזק ועלבים ושפותם בערב ידוע” (ט, ה). אלו הם חומרים שמקורם במסלע.

רש”י על הפסוק בירמיהו (ב, כב): ”בנתר. מין אדמה שחפין ושפין בה את הבגדים”.

הגמרא במסכת שבת צ ע”א מסבירה בקיצור מהם החומרים האלה:

מי רגלים. תנא: מי רגלים עד בן ארבעים יום. נתר. תנא: נתר אלפסנדרית, ולא נתר אנפטרין. בורית. אמר רב יהודה: זה חול. והתנא: הבורית והחול! אלא: מאי בורית – פבריתא. דמיתבי, הוסיפו עליהן החלביצין והלעינין והבורית והאקהל. ואי סלקא דעתך פבריתא, פבריתא מי איתא בשביעית? והתנן: זה הפלל, כל שיש לו ציקר – יש לו שביעית, ושאיין לו ציקר – אין לו שביעית! אלא מאי בורית – אקהל [...] קמוליא, אמר רב יהודה: שולף הויץ.

רש”י מפרש את שולף דוץ – ”לא איתפרש אבל כד שמו”, באוצר לעזי רש”י (קטן, תשס”ו) מצוי כאן הלעז: טראפנ”א, ונראה שפירושו: שרף-אלה.³

אשילג, אמר שמואל: שאילתניהו לכל נחותי ופא, ואפרו לו ”שונאנא” שפיה, ומשתכח בגניקא דמרגנתא, ומפקי ליה ברפצא דפרזלא (בבלי, שבת צ ע”א).

תרגום: אמר שמואל שאלתי אצל כל יורדי הים ואמרו לי, שונאנה שמה (ובמסכת נידה כתוב ששמה אשילגא) ונמצאת בנקבי המרגליות ומוציאים אותה משם במסמר ארוך של ברזל. באוצר לעזי רש”י: פוריידו”ר – מקדח, של ברזל (קטן, תשס”ו, עמ’ 37).

אמוראי בבל מתקשים בהגדרת חומרי הניקוי מהצומח, שכן צמחי בבל שונים מצמחי ארץ ישראל. אשר לנתר ההגדרה ברורה יותר.

3. המחבר מציין כי מילה זו נמצאת רק בכתב יד אחד והפירוש שלו הוא השערה בלבד (קטן, תשס”ו, עמ’ 37).

"ת"ר: כלי קודש [...] אין מכבסין לא בנתר" | 57

הנתר הוא חומר בסיסי, ונוכל לראות זאת בפסוק זה: "מַעֲדָה בָּגָד בְּיוֹם קָרָה חֲמֵץ עַל נֶתֶר וְשָׂר בְּשָׂרִים עַל לֶב רֶע" (משלי כה, כ). פסוק זה מתאר מה קורה כשופכים חומצה (חומץ) על נתר (שהוא בסיס) כי היא סותרת אותו.

רש"י אומר על הפסוק: "נתר. מין אדמה רכה כגון אדמה שלנו הנקרא קריד"א והיו חוקקים (כורים) אותה ועושים כלים ואם יפול בו חומץ מעטפסו ונשחת".

במדרש איכה רבה, פתיחתא יב: "אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻעַ בֶּר נְחֻמָּה פְּנֵה שְׂחָזָא נִתְּן חֲמֵץ עַל נֶתֶר וְסוֹתְרוּ, קָן הָיוּ סוֹתְרִים דְּגָרִי תוֹרָה".

תהליך הניקוי סתירה של בסיס וחומצה

אחת מתגובות היסוד בכימיה היא תגובת חומצה-בסיס, שמתרחשת בין חומרים המסווגים כחומצה לחומרים המסווגים כבסיס. כדי להקל על סיווג החומרים נקבע מדד חומציות שנקרא גם מדד pH. התחום השכיח במדד החומציות הזה הוא בין 0 ל-14, ומים מקבלים בו את הערך הניטרלי 7. כל חומר שערך ה-pH שלו נמוך משבע נחשב חומצה, כך שכלל שהערך נמוך יותר החומצה מוגדרת חזקה יותר, ובהתאמה כל חומר שערכו גבוה משבע נחשב בסיס וככל שהערך גבוה יותר כך הבסיס נחשב חזק יותר (גרטי, 2011).

(על תהליך הכביסה וחומרי הכביסה השונים ראו בהרחבה: רענן, ח"ת).

הנתר מוזכר כחומר כביסה. בגמרא (בבלי, זבחים פח ע"א) מוזכר על "ת"ר בגדי כהונה [...] אין מכבסין לא בנתר ולא באהל" כיוון "שאין עניות במקום עשירות" (פח ע"ב). הנתר המקראי הוא החומר הידוע סודה לכביסה (פחמת נתרן).

פחמת נתרן (סודיום קרבונט) – מלח מסיס במים, מופיע בטבע באזורים צחיחים, בעיקר בסביבה אוויריטית שבה אגמים עונתיים מתאדים. במצרים העתיקה היו כורים אותו מאגמים שיבשו בקיץ, והוא היה ידוע בתור המינרל נטרון (Natron).

לנתר בתקופות עתיקות היו שימושים אחרים חוץ מהכיבוס. נתר שימש בפולחן לטיהור פי המאמין – בלעיסה או בשטיפה, תוספת לקטורת וחומר משמר בפעולת החניטה. הוא מוזכר גם במרשמים רפואיים עתיקים ובהוראות בישול. מהנתר היו גם יוצרים כלים ודינם של כלי נתר הוא כדין כלי חרס.

מקורות

גרטי, א' (2011). תמיסות חומצה-בסיס. מכון דוידסון.

<https://davidson.weizmann.ac.il/online/tikshuv/chemistry/בסיס/חומצה-בסיס>